

**Югозападен университет „Неофит Рилски”
Правно-исторически факултет
Катедра „История”**

Петър Людмилов Първанов

Стефан Савов Бобчев – жизнен и творчески път

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна
степен „доктор”

**ОБЛАСТ 2. ХУМАНИТАРНИ НАУКИ
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ
2. 2. ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
(Архивистика, Документалистика, Палеография –
Историография)**

**Научен ръководител:
Доц. д-р Елка Дроснева**

Благоевград 2012

Стефан Савов Бобчев е добре позната личност както в обществените, така и в научните среди. От епохата на Българското възраждане до навечерието на Втората световна война, той неизменно участва в българския политически, обществен и научен живот като оставя траен отпечатък върху него. Това прави Бобчев значима фигура за българското общество. Повече от седемдесет години след смъртта си той продължава да оказва влияние в редица обществени и научни сфери, дори и днес. Обясним е тогава засиленият интерес към него от страна на редица изследователи на българската политика, обществено развитие и наука. Въпреки това, липсва цялостно изследване върху личностния и творческия му път. Съществуват различни текстове само върху отделни аспекти на живота и творчеството на Бобчев. Да представи цялостен поглед върху живота и дейността на Стефан Савов Бобчев е задачата на настоящото изследване.

Така поставените обект и задача на дисертацията се оказаха твърде амбициозни за размерите и времето на осъществяването и. В процеса на работа беше решено вниманието да се съсредоточи в разкриване на жизнения път на Бобчев и представянето му като историк и историк на българското и славянското право. При разглеждането на жизнения път са засегнати обществената и политическата му дейност, без обаче да се навлиза детайлно в тях. От научните изяви изборът падна върху изясняване на историческите и правно-историческите му възгледи, защото те са основни в творческите търсения на Бобчев, а и по същество настоящият текст претендира да е историографски такъв. Въпреки така ограничения обхват на темата, в дисертацията се изясняват основните етапи от жизнения път на Бобчев със специално внимание към

личностното му и професионално формиране. Разбиранията му за историческото развитие на българите, славяните и света са особено важни, защото чрез историческите си трудове С. С. Бобчев успява да повлияе върху историческото възпитание на поколения българи. Той е един от пионерите на българската правна история и чрез изследванията и преподаванията си налага тези за историята на българската държава и право, които имат своята научна стойност и днес. Поради тази причина изясняването на правно-историческите възгледи на Бобчев е от особена важност за установяване на приносите на учения към развитието от тази област на науката.

Хронологичният обхват на настоящето изследване се простира от началото на XIX в., когато предшествениците на Бобчев се заселват в Елена и достига до началото на 40^{те} години на XX в. когато Бобчев умира. Включват се и препратки към наследството, което Бобчев оставя след смъртта си, независимо дали става въпрос за влияние, което той оказва чрез научната си дейност, завещаните средства за научни изследвания или чрез дейността си на политик и общественик. Така с известни уговорки, може да се каже, че времевите рамки на изследването се простират и към настоящия момент. Още повече, че хронологичният обхват на изследваните от Бобчев събития също е изключително широк. В трудовете си той проследява развитието на българите и на славянските народи като засяга тяхната история от древността до съвременността му. В съчиненията си по обща история се занимава основно с нова история, но отделни препратки в текстовете му показват, че не се страхува да навлезе и в по-старото развитие на света, за да изясни въпроси, които го вълнуват. Същото може да се каже и за изследванията на Бобчев върху развитието на Балканите и Близкия изток. Макар и да са свързани със съвременността му, той винаги търси

началото на определени проблеми, колкото е необходимо назад във времето.

Фактът, че Стефан Савов Бобчев е роден в Елена, предопределя до голяма степен и бъдещото му развитие. В планинския възрожденски град той има възможност да отрасне в средата на образовани за времето си семейство и приятели, да получи и добро начално образование. Тези фактори спомагат за по-нататъшното му развитие като човек, който активно участва в събитията, а не е само наблюдател. Още в Елена той се научава да изказва мнението си по определени въпроси и да го защитава и налага над останалите. Същият стил на поведение младият българин възприема и по време на престоя и обучението си в османската столица в края на 60^{-те} и първата половина на 70^{-те} години на XIX в. Още тогава успява да наложи възгледите си като фактор в българската общност в града. Изключително активен е и през първото си емигрантство от 1876 – 1877 г., когато след кратък период на странстване между Русия и Сърбия се установява в Букурещ, където издава вестник Стара планина. Бобчев е активна личност и през останалата част от живота си: като студент в Москва, като част от обществеността в Източна Румелия, като част от българското емигрантство след детронирането на княз Александър Батенберг, като завърнал се от емиграция политик, общественик и научен работник, той винаги е близък на събитията, независимо дали пребивава в Пловдив или София. И винаги има мнение по въпросите на деня, което открито заявява. Тази активна позиция го прави част от българската история за времето от неговото юношество до смъртта му, тъй като никога не бездейства.

Динамичният живот, който Стефан Савов Бобчев води през целия си жизнен път обяснява развитието му в пространство, което надхвърля националните български

граници. Бобчев работи в Елена, Цариград, Букурещ, Велико Търново, Москва, Пловдив, Одеса и София. Това са градове, в които той трайно пребивава през определена част от живота си. Работата му го отвежда извън тези предели. Със славянската му дейност се свързват редица пътувания из славянските земи. Заинтересован от съдбата на българите в Македония, той пътува и из македонските земи. Като политик Бобчев посещава и големи европейски градове. Пак със странствания из Европа се свързват почивки на Бобчев със семейството му. В амплоато си на учен, който изследва славянската правна история той е известен в световни научни центрове като Париж и Лондон. Така географията на живота на Бобчев покрива голяма част от българските, славянските и европейските територии, с които го свързват различни обстоятелства от неговия живот. Изследователските интереси на Бобчев също обемат голяма част от гореизброените територии. В научните си дирения той надхвърля този обхват. Освен като изследовател на българите и славяните той се изявява като учен, който се занимава с Близкия Изток. Географският обхват на научните дирения на Бобчев се разширява изключително много с трудовете му по обща история, в които се занимава с общото европейско и световно развитие. Поради тази причина може да се заключи, че научните интереси на Стефан Савов Бобчев се простират върху целия познат му свят. От вниманието му не отбягва нито едно световно събитие, стига да прецени, че то е актуално и има отношение към заниманията му в даден момент. Кое то определя и пространствените характеристики на дисертационния труд.

Особено място в изследователската и популяризаторската работа на Стефан Савов Бобчев заемат биографичните му трудове. Той посвещава много текстове на видни българи и славяни, които по един или друг начин

са свързани с дейността му или са оказали влияние върху неговото развитие. Посвещава много публикации и на други видни хора, с чиито живот смята, че трябва да запознае читателите си. Като пример – биографиите на английската кралица Виктория, съпругата на английския министър-председател У. Гладстон, американският общественик Б. Франклин, немския поет Й. В. Гьоте, средновековния юрист Булгарус и много други. Тези личности по никакъв начин не са свързани с живота и научно-изследователската и политическа дейност на Бобчев, но той представя личното си мнение за тях, като за хора, които са оказали влияние върху човечеството и българите могат да извлекат поука от техния живот. В биографичните си работи Бобчев винаги търси нестандартното в личността като фактор, който и е помогнал да се издигне над останалите и с това е допринесъл за нейната уникалност, с която българите трябва да се запознаят.

Не е учудващо тогава огромното количество литература, която засяга различни аспекти от живота и дейността на Бобчев. На него и творчеството му са посветени сборници по случай юбилея му и кръгли годишнини. Организираният интерес към Бобчев датира още от края на XIX в., когато се отбелязват двадесет и пет години от творческата му дейност. По този случай излизат сборници и статии, които отразяват тържествата и запознават читателите с личността и творчеството му. В началото на 20^{-те} години на XX в. се организира втори подобен, вече юбилей на Бобчев по случай петдесетгодишната му творческа дейност. Тогава отново излизат сборници, които най-пълно отразяват живота и творчеството му. Друг сборник, който е посветен на Бобчев, е изданието с материали от конференция, посветена на 140-годишнината от рождението на учения и

общественика. Извън тези сборници съществуват множество отделни публикации. Те също датират още от края на XIX в. и продължават да излизат и до днес. Тези статии не са подчинени на систематично изучаване на живота и делото на Стефан Савов Бобчев, а отразяват някоя негова годишнина или определена сфера на дейността му от научните и професионалните дирения на автора.

Поради големия брой на тези текстове може да се проследи еволюцията на образа на Стефан Савов Бобчев, който се създава за него в обществото. В годините, когато той живее и твори, образът е предимно с положителен характер – водещ учен, политик или общественик, на когото животът и дейността често са давани за пример. В този смисъл Бобчев има и своите последователи. Като значима личност той има и своите врагове, които не одобряват неговата дейност, но тези текстове са сравнително малко като количество и са дело предимно на противниците му в научното, политическото и общественото поприще. Положителното виждане за Бобчев продължава и в първите години след смъртта му, която е отразена като голяма загуба за българите и славянството. До към края на 40^{-те} години на XX в. Бобчев е представян като блестящ оратор и речите му са публикувани като пример за ораторско майсторство. След това интересът към него не стихва, но той е причислен към „буржоазните учени” и често се цитира, без да се споменава по име. През 60^{-те} и 70^{-те} години на XX в. Бобчев е представян предимно като възрожденски деец, но личността му е оставена на втори план, след водещите имена на епохата. Тогава Бобчев се споменава и като автор в българския периодичен печат от края на XIX и началото на XX в., но винаги с отрицателен знак. Към края на 80^{-те} години се възражда интересът към Бобчев. Личността му

се радва на изключителна популярност в края на XX и началото на XXI в. Той е реабилитиран като политик, общественик и учен в областта на историята на правото. Текстовете му се ползват с изключителна популярност и често се цитират или публикуват.

Стефан Савов Бобчев наистина се очертава като ярка личност от българското развитие от втората половина на XIX и първата половина на XX в., чийто живот и дело заслужават специално внимание.

С. С. Бобчев е водил дълъг, разнообразен динамичен и ползотворен живот, следствие, на който е оставил след себе си огромно документално наследство. Поради тази причина и изворите за неговия живот и дейност са многобройни и трудно могат да бъдат изчерпани в настоящето изследване.

За написването на дисертацията са използвани предимно непубликувани извори от личния фонд на Бобчев, който се съхранява в БИА в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” в София. Фондът е под номер 255 и обхваща архивните единици от II Д 2988 до II Д 10669. Те са предадени от дъщерята Кося Поповилиева и внучката на фондообразователя Зинка Христова през 1949 г. и са обработени от 1949 до 1952 г. Документите са събрани от двете наследнички, защото по-голямата част от личния му архив е разпиляна по улиците на столицата, след бомбардировките над София през 1944 г., когато и къщата на Бобчев е разрушена. Във фонда има и документи, които са постъпили по-късно от Научния архив на Българската академия на науките, след взето решение, съществуващият там личен фонд на С. С. Бобчев да се обедини с този в Народната библиотека. За сметка на това част от документите от фонда в Българския исторически архив са прехвърлени в Къщата-музей „Иван Вазов” в София, за да се съберат всички документи свързани с

народния поет на едно място. Преместени са предимно писма на Вазов до Бобчев, които са публикувани.

Основна част от документите във фонда са писма от различни хора и институции до Стефан Савов Бобчев. Те са написани на български, руски, френски, гръцки, турски и други езици. Може да се разграничи професионална и лична кореспонденция. От професионална гледна точка писмата разкриват близките контакти, които е поддържал с учени главно слависти и юристи, които споделят идеите и възгледите му. Личната кореспонденция засяга връзките на Бобчев с неговите роднини и приятели. Много от тях са известни публични личности като М. Маджаров, Теодор Теодоров, С. Михайловски и т. н. Поради тази причина писмата, освен че носят частна информация за известни личности, запознават и с възгледите на тези личности, които не са афиширани в публичното пространство. Особено интересна е кореспонденцията между Бобчев и съпругата му, когато той е в емиграция. Писмата са предавани тайно и дават изключително съкровена информация за семейните отношения.

Друга важна част от архивното наследство на Бобчев са документите с биографични данни. Сред тях има различни свидетелства: за завършено образование, за придобиване на адвокатска правоспособност, за приемането му в дадено научно дружество или академия. От тези биографични документи трябва да се отличат неделниците, които С. С. Бобчев е водил нередовно в различни периоди от живота си. Първите от тях датират от юношеството му в Елена. Следващите отразяват годините, когато е на власт с Народната партия, а последните са от 30-те години на XX в., когато прави ретроспекция на живота си. Като цяло неделниците позволяват да се види и мнението на автора за различни събития. Текстовете им са обособени в три раздела: „световните събития”, „работите

на народа” и „лични работи”. Разделение на тематиката, което автора възприема още от дете.

Възгледите на Бобчев по различни събития се виждат и чрез многобройните тефтери и отделни листа, по които е налепил изрезки от вестници. Добавени са множество коментари, написани с молив и на езика, на който е съответната статия.

Във фонда се съхраняват и много речи на Бобчев, част от които са непубликувани. Той ги е съставял по различни поводи като народен представител, министър на просвещението, директор на Свободния университет и т. н. Също така се пазят и много документи, които не са засягали пряко Бобчев, но имат отношение към дейността му.

За научните занимания на Бобчев във фонда са запазени сравнително малко сведения. Преобладават предимно съчинения, които са в много суров вид, като от тях не могат да се правят заключения за идеите, които ученият е щял да сподели. Тези писания разширяват информацията за Бобчевата проблематика. Друг вид съчинения са чернови на публикувани произведения, които са в завършен вид. Между публикациите и черновите обикновено няма разлика. Трети вид документи за научните дирения на Бобчев са многобройните тетрадки със събрани от него народни песни, пословици, приказки. Запазени са и много преписи на надписи и документи, които е използвал като извори за научните му занимания.

Оцелели до днес са и много записи на лекции от студентското му време и някои от лекционните курсове, които Бобчев е водил.

Документите от личния фонд на С. С. Бобчев отразяват голяма част от живота и дейността му, но не в пълнотата, към която самият Бобчев се е стремял. Той е човек, който се прекланя пред документите и многократно

призовава за съхранението им. В свои спомени твърди, че е събирал и се е отнасял много грижливо към личната си архива. За съжаление една част от нея изчезва при арестуването му през 1922 г. като министър от кабинета на И. Е. Гешов, а друга е унищожена при бомбардировките над София.

При написването на текста са използвани и документи от фондове на учреждения и личности, свързани с дейността на Бобчев, които се съхраняват в Централния държавен архив и в Държавен архив-София. Сред тях се открояват учрежденските фондове на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Министерство на народната просвета, Дирекция на правосъдието на Източна Румелия и др., както и личните фондове на Михаил Маджаров, Кирил Христов, Семеен фонд Гешови, Илия Бобчев, Стилиян Чилингиров, Иван Гешов и др. Документите в тях допълват основния масив от информация и разширяват картината, която се очертава за живота и дейността на човека, учения и общественика. Особено ценен е личният архив на Чилингиров, заради спомените на писателя за съвместната им работа и заради фишовете му със записки върху замисленото, но неосъществено негово съчинение за Бобчев.

Сред публикуваните извори са Стенографски дневници на народното събрание, устави на организации, както и документи от различни учрежденски издания. Сред тях са отчетите на Славянското дружество и Свободния университет, които дават почти пълна представа за управленската роля и качества на Бобчев.

Консултирани са мемоари и дневници на личности, с които С. С. Бобчев си е сътрудничил. Особено важни са Дневникът на Петър Абрашев, който хвърля светлина върху заминаването и работата на Бобчев като български пълномощен министър в Петроград по време на

Балканските войни, Спомените на Михаил Маджаров за сътрудничеството и приятелството на двамата през годините, Автобиографията, дневниците и спомените на д-р Христо Стамболски – незаменим извор за ученическите години в Цариград, Дневникът на Константин Стоилов, който дава сведения за мястото и поведението на Бобчев спрямо Народната партия и нейния първи лидер.

Но особено съществен източник са ръкописите и публикуваните над шест хиляди Бобчеви съчинения. Те представляват неocenim историографски извор за научните му възгледи. В тях са отразени вижданията на учения относно историята на българите, Балканите, Близкия Изток, славянската и общата история. Чрез тях се разкриват налаганите научни тези от Бобчев за историята на българското и славянското право, търговското и черковното право, възгледите му за устройството на българската съдебна система. Публикуваните текстове дават представа за обществената и политическата ориентация на Бобчев.

Резултатите от настоящото изследване са представени в три глави: **„Жизнен път”**, **„Исторически възгледи”** и **„Правно-исторически възгледи”**. Приложени са списък на изворите и литературата (вкл. Библиография на трудовете на Стефан Савов Бобчев, Приложение 1) и Животопис.

Първата глава разглежда жизнения път на Стефан Савов Бобчев. Тя се състои от две части. Първата, съставена от шест параграфа, се занимава с **формирането** му като личност, учен, политик и общественик.

1. Детство в Елена. Стефан Савов Бобчев е роден на 20 януари 1853 г. (стар стил или на 2 февруари нов стил, както по-късно отбелязва рождения си ден) в Елена в семейството на Сава х. Стефанов Бобчев и Койка Юрданова Момчилова. Той принадлежи към българската

възрожденска интелигенция, която в последствие изгражда новоосвободената българска държава. Раждането и израстването на Бобчев в такова място със силни образователни и културни традиции оказва голямо влияние върху бъдещата му реализация. Другият фактор от детството е неговото семейство. То взема дейно участие в обществения живот на градчето, а така също и в търговските връзки, които се създават между Елена и други населени места. Това дава възможност на малкия Бобчев да получи солидно за времето си възпитание и образование в родния си град. Придобива и нужната увереност за предстоящото си участие в публичния живот на българите.

2. Учение в Цариград. Стефан Савов Бобчев пристига в Цариград през 1868 г. и живее там до 1876 г. Той идва като дете с амбиции, което счита, че има възможност да получи солидно образование, за да се реализира добре в живота и в същото време да помогне и на съотечествениците си да заживеят по-добре. На неговото приемане във Висшето императорско медицинско училище трябва да се гледа като на комбинация от личния стремеж на младия Стефан и на семейството му, а така също и на целенасочената политика на османската държава и в частност на високопоставени чиновници в нея, още и на влиятелни българи да се позволи на българчетата да учат високи науки. Бобчев завършва гимназиалното си образование, но не успява да завърши напълно висшето си медицинско образование. За сметка на това, започва да се реализира като публицист и общественик и се среща с културни и научни достижения, които променят виждането му за света и за мястото на българите в него. Така става част от българските възрожденски стремежи за свобода, с център Цариград. Преследван по политически причини той напуска столицата на империята и самата империя.

3. Първо емигрантство. Това е времето между бягството от Цариград и заминаването за обучение в Москва според определението на самия Бобчев. Той минава през Одеса, където се свързва с Добродетелната дружина; Белград, където прави неуспешен опит да се включи в редовете на сръбската войска и/или да продължи учението си и се установява в Букурещ. Там се присъединява към българските емигрантски кръгове и започва да издава вестник „Стара планина”. Затвърждава се като публицист със собствено мнение по българския национален въпрос, което може да отстоява. Бобчев става част от кръга на българската общественост, който избира революционния път за освобождение. Факт, който свидетелства, че променя възгледите си, които прокламира в цариградския печат за освобождение чрез култура, просвета и черковна борба. По този начин се превръща в представител и на двете течения по въпроса за пътя към свободата. След започването на Руско-турската война от 1877 – 1878 г. се включва в щаба на руските войски и с тях пристига в Търново. В старата столица работи с П. Р. Славейков и заедно събират и предоставят в щаба сведения за българските нрави.

Периодът на първото емигрантство на Бобчев е сравнително кратък, но затова пък е изпълнен със събития, които формират личността му. През това време той показва, че е готов да следва твърдо целите си; да се занимава с публицистика и обществена дейност. Доказва, че цени качествата си и не би приел дейност, която не го изтъква сред останалите. Демонстрира и своята адаптивност към средата – където и да се установи, той съумява да осъществи полезни контакти. Успява да си осигури височайша протекция и след Търново отива да учи в Москва.

По време на Българското възраждане Бобчев е още прекалено млад и формиращ се като личност, но със своята дейност той успява да се наложи сред възрожденските дейци, които оказват влияние върху насоката на българското развитие. Въпреки че не е водеща фигура, той винаги намира начин да участва в събитията и да изрази мнението си върху тях. Още от съвременниците си получава признание за тези си действия и те го сравняват с такива изтъкнати личности на Българското възраждане като с Г. С. Раковски, Л. Каравелов и П. Р. Славейков

4. Обучение в Москва. От 1877 до 1880 г. Бобчев учи право в Московския университет и успява да се оформи като публицист. Отново се издържа чрез публицистика, благодарение на познанията си по руски език. В кореспонденциите си съобщава предимно новини от българските земи и се стреми да изгради положителен образ на българите, да опровергае всяко попаднало му отрицателно сведение за тях. Прави опити да се реализира и на литературното поприще. Оформя научните си интереси в областта на историята на правото. Създава контакти сред руския и славянския елит, които използва по-нататък в живота си. Бобчев се докосва до една от най-високите култури в света. Всичко това изключително много впечатлява младия българин. Той не престава да се интересува от случващото се в родината му и след като приключва московския период от живота си е нетърпелив да се прибере възможно най-бързо в нея, за да приложи получените знания на практика. В края на обучението си взима решение да се установи в Източна Румелия.

5. Живот в Източна Румелия. След завършване на юридическото си образование С. С. Бобчев се установява в Пловдив. Тук той счита, че ще попадне сред свои познати, с които си е сътрудничил и преди, и разчита на тях да подпомогнат дейността му. Убеден е, че ще има по-голяма

възможност да защитава българщината, отколкото в Княжество България. Решението му е твърдо и той не е склонен да го промени. В столицата на Източна Румелия възпитаникът на Московския университет се развива като учен, който изследва българските юридически обичаи. В същото време е активен магистрат. Последователно заема различни постове в Пловдивския съд и се издига до директор на правосъдието. Участва активно в изграждането на съдебната система на областта, в оформянето на законодателството и. Включва се и в политическия живот, като става член на Съединистката партия или Народната партия на Източна Румелия и член на Областното събрание. Директорът на правосъдието в Източна Румелия Стефан С. Бобчев се показва като решителен и последователен политик, който издига върховенството на закона над всичко останало. Вижда се от поведението му, включително и от решенията, които взема относно известната му подготовка на Съединението. Действа срещу заговорниците само чрез законно позволените му мерки, без да надвишава правата си. Третира дейците на Съединението като бунтовници срещу законната държавна власт. Въпреки това, не се възползва от правомощията си, след като научава за извършеното Съединение между Княжество България и Източна Румелия, а и два дни след събитието се обявява в негова защита. Арестуването му е акт на политическите му опоненти, които се опасяват от репресии срещу себе си. При тези събития Бобчев показва политическата си далновидност, подчинява се на исканията на властимащите и, осъзнал значимостта на Съединението, се заема със събиране на материали по горещите му следи, както и на друга научна работа, която го удовлетворява.

Паралелно с другите си дейности, Бобчев се налага като водещ български публицист и редактор. През по-

голямата част от престоя си в областта той е редактор на вестник Марица. Издание, което пропагандира българската идея по света, чрез отдела си на френски език. Започва да дава гласност на славянските си възгледи и на убеждението си, че българите са част от славянството. Чрез тези си многостранни занимания в Пловдив, С. С. Бобчев окончателно се утвърждава на българския научен, политически и обществен небосклон. Издига се до личност, която има мнение по политически, обществени и научни проблеми. Личност, която умее да изразява и защитава своето мнение и личност, която влияе върху хода на политическите, обществените и научните събития в българското пространство.

В личен план животът му в Източнорумелийската столица е много динамичен. На 20 април 1881 г. Бобчев се жени за Екатерина Иванова Тодорова, сестра на Теодор Теодоров и дъщеря на Иван Теодоров и Ана Иванова Радивоева. Неин дядо е хаджи Теодор от Елена. Екатерина израства сред елита на еленската общественост и получава строго възпитание и образование. Тя подкрепя съпруга си в начинанията му. От друга страна, сродявайки се по този начин със семейството на Екатерина, Бобчев създава близки отношения и ги запазва през целия си живот и с другите братя и сестри на съпругата си: Петко Иванов Теодоров – минен инженер, д-р Димитър Теодоров – лекар, Станка Г. Губиделникова, Мария М. Маджарова, Иваничка Огнянова и Роза Н. Бурова. Така Бобчев установява близки роднински отношения с влиятелни в българския обществен и политически живот семейства. В Пловдив се ражда и дъщеря му Кося. Покрай редактирането на Марица Бобчев изгражда най-трайното си приятелство – с Михаил Маджаров, с когото в края на пловдивския период стават и роднини. Успява да се издигне дотолкова, че да стане глава и на семейството си и винаги да му е от полза. В Източна

Румелия Бобчев се замогва благодарение на книжовната си дейност, прави достатъчно спестявания и си построява къщи в града и близкото село Марково, където почива през летните месеци.

6. Второ емигрантство и окончателно завръщане в родината. Поради политическите си възгледи Бобчев е принуден да емигрира след преврата и контрапреврата срещу българския княз Александър Батенберг през 1886 г. Завръща се в родината през 1889 г., едва след като обстановката се е успокоила. През този период се установява в Цариград и Одеса и участва активно в политическия живот на българската емиграция. Заема се с дипломатически действия относно решаването на българската политическа криза според собствените си политически убеждения. В писма до съпругата си е категоричен, че няма никакво участие в преврата срещу Александър Батенберг. В толкова интимна среда няма повод да не казва истината и затова така изказаното му мнение трябва да се приеме за достоверно. От друга страна, наистина осъществява контакти с хора, реално взели участие в преврата срещу българския княз. Но на тях трябва да се гледа като на контакти между политически и военни дейци, които в следствие на хода на събитията се оказват с общи интереси. Виждането, което се опитват да прокарат сред руските кръгове за целите на българската политическа емиграция от периода е, че целта им е да се възстанови руското влияние в България, а не да се провежда антидържавна дейност. Да се свалят управляващият в България политически режим, а не да се заличи държавата. Действията на българската емиграция трябва да се възприемат като средство за решаване на вътрешнополитически проблеми, с помощта на външни сили, а не като опит за държавен преврат. Друга причина за обясняване на действията на Бобчев трябва да се търси в

личното му положение. Той многократно споделя, че иска да живее в България и да се занимава с обществена дейност. Нещо, което не може да прави при управлението на страната към този момент. Затова е и част от българската емиграция. Това мнение се подкрепя и от факта, че е разочарован, че трябва да се установи в Одеса, където прекарва по-голяма част от емигрантството си. Продължава публицистичните си занимания, благодарение на които успява да се издържа. Смята се за „виден емигрант” сред българите в града и изразител на техните възгледи. Не изоставя и научните си изследвания, като дори успява да публикува първата част от сборника си за българските юридически обичаи.

Второто емигрантство и завръщането в родината е последният етап от формирането на С. С. Бобчев, като личност. Той окончателно избистря политическите, обществените и научните си възгледи и не ги променя до края на живота си.

Втората част на първа глава представя в пет параграфа живота на Бобчев след **окончателното му установяване в България.**

1. Личен живот в Пловдив и София. След завръщането си, в Пловдив Бобчев се радва на добре уреден личен живот. За да се прехранва, се захваща с адвокатска дейност. Осъществява я заедно със своите роднини по сватовство, с които завинаги запазва близки отношения. Той е близък и със своите кръвни роднини. До края на живота си заема водещо място в семейната йерархия – семейството му го счита за „Патриарх на тяхната челяд”. Сътрудничи с братята си. Помага и напътства в живота и професионалното им развитие своите деца и племенници. С преместването си в София през 1899 г. Бобчев загубва многобройната си адвокатска клиентела, но има възможност да се включи по-пълноценно в

политическия живот на страната, да издава списанията си в столицата, което им придава по-голяма тежест. Там заема и катедрата по история на българското и славянското право към Висшето училище. С разнообразните си и многобройни занимания С. С. Бобчев успява да осигури прилично съществуване на семейството си. Позволява си екскурзии, почивки; заделя и средства за благотворителност.

Дълги години животът на семейството в столицата върви без особени сътресения и във възходяща посока. На 17/30 август 1903 г. дъщерята Койка се омъжва за професора по международно право Михаил Поповилиев. От брака им се ражда Ефросина, която дядото нарича галено Зинка. Бобчев си сътрудничи със зет си, главно около работата си в списанията и лекциите, които чете в Софийския университет. Привързан е и към внучката си, която възпитава още от малка, а поради сравнително ранната смърт на зет си, поема изцяло грижите за момиченцето.

Но с напредването на възрастта започват да го застигат все повече житейски удари, които постепенно го принуждават да се откаже от повечето си занимания. Особено нещастни в личен план са 20^{-те} и 30^{-те} години на XX в., когато постепенно загубва и общественото си влияние, макар да не престава да отстоява вижданията си до края на жизнения си път. Стефан Савов Бобчев умира на 08 септември 1940 г. на преклонната възраст от 87 години. Той се радва на изключителна обществена популярност до смъртта си, а дори и след нея. В последния си земен път Бобчев е изпратен от лица, свързани с най-високите етажи на светската и духовната власт, което е своеобразна оценка за заслугите му към българското общество.

2. Публицистична дейност. През живота си Бобчев винаги се е стремил и съумявал да се занимава книжовна дейност. Предпочита публицистичните си изяви пред доходоносната професия, каквато е адвокатската и упорито редактира, списва и издава различни вестници и списания. Намеренията на детето, осъществени в Елена чрез ръкописния му вестник „Утро”, достигат разцвета си чрез списанията на зрелите му години – „Българска сбирка” и „Юридически преглед”. Тъкмо с тях той оставя дълбока следа в българската литературна и юридическа книжнина от края на XIX и началото на XX в.

„Юридически преглед” излиза в Пловдив (1893 – 1899) и София (1899 – 1934, с прекъсване през 1916 – 1922), отначало с по две книжки месечно, а от седмата си годишнина – с по една месечно, обикновено точно на време. Бобчев се отнася изключително отговорно към редактирането и издаването му. Той възприема работата си като дългосрочен ангажимент, който му осигурява възможност да публикува текстовете си по правни въпроси и чрез тях да влияе върху развитието на българското законодателство. Стреми се да го наложи и като научно списание. На страниците му излизат многобройни материали за правната теория и практика. Към него са привлечени около тридесет души и мнозина от тях стават почти постоянни сътрудници за дълги години. В резултат на всичко това пълното течение на „Юридически преглед”, добре прието както от съвременници, така и от изследователи, представлява богата база от данни за развитието на правото.

Другото Бобчево списание е „Българска сбирка”. То е с предимно литературна насоченост, но включва и много материали върху актуални проблеми, които интересуват читателите му. И отново е трибуна, от която Бобчев изразява обществените си възгледи по различни въпроси.

Първата книжка се появява в Пловдив на 30 декември 1893 г. с дата 01 януари 1894 г. Списанието излиза веднъж месечно, като през 1897 г. се прави опит да се издава два пъти в месеца, но начинанието бързо е изоставено. И то, както „Юридически преглед”, се премества в София през 1899 г. „Българска сбирка” излиза в продължение на двадесет и две години, до 1916 г. и е добре приета от съвременниците. Радва се на популярност и сред изследователите, които дори и сега продължават да се занимават с тематиката и влиянието му.

3. Политическа дейност. Стефан С. Бобчев се свързва с политиката още със заминаването си в Цариград. По време на двете си емигрантства а между тях в Румелийския си период продължава ангажираността си, но вече на професионално ниво. С отслабването на режима на Стефан Стамболов, Бобчев се завръща на българската политическа сцена, и става член и едно от водещите лица на Народната партия на Константин Стоилов. Чрез нея той изгражда солидна политическа кариера. Избиран е за депутат и участва в заседанията на VIII, IX, XI; XII; XIII; XIV ОНС; V ВНС; XV; XVI; XVII; XVIII; XIX ОНС. В работата си на депутат С. С. Бобчев винаги се стреми да защити правото на свободно изразяване на политическите възгледи, без обаче да се прекрачва границата на благоприличието. Той винаги застава зад начинания, които преценява като полезни за обществото и неговото възходящо развитие, без значение дали са дело на неговата политическа партия или на друга. Затова подкрепя или участва в изготвянето на редица законодателни инициативи, за да може да защити свободното и правилното, според него, развитие на българското общество. Политикът юрист държи приетите законодателни актове да са написани на чист и точен български език, за да са достъпни и разбираеми за колкото

се може по-голяма част от българското население. Настоява да се създаде стабилно законодателство, което да не се нуждае от непрекъснати чести промени. Стреми се да внуши на народните представители да работят за доброто на България, за да може да се издигне нейният международен престиж. Като цяло, Бобчев се очертава като прагматичен законодател, останал верен и на възрожденските идеи за държавност и законност.

Като министър на народното просвещение (16 март 1911 - 1 октомври 1912) С. С. Бобчев изхожда от възгледите си за развитие на българското образование, наука и култура. Той се ръководи от две основни начала, които са залегнали в неговото разбиране за работа още от времето на формирането му в Цариград и Москва - достъпност на предприетите реформи до колкото се може по-широк кръг от хора и законосъобразност на собствените действия. Работи с размах, за да постигне набелязаните цели, без да се съобразява с мнението на политическите и обществените си противници. Въпреки че е изключително деен, не успява да реализира всичките си планове, поради изпращането му като български пълномощен министър в руската столица. Но свършеното и почеркът на Бобчев слагат траен отпечатък върху сферата на действие на Министерството на народното просвещение. Макар и предприетите реформи да облагодетелстват голям кръг от хора, министърът остава неразбран от част от съвременниците и изследователите си. Те го атакуват както заради реформите, така и заради политическите и обществените му възгледи.

За дипломатическата си мисия С. С. Бобчев е предпочетен поради добрите контакти, които има в Русия и славянския свят. Българският двор и политици считат, че ще е благоприятно за страната в момента на разгара на Балканската война България да е представлявана в Русия

именно от Бобчев. Той не приема мисията с добри чувства, но заминава, за да помогне на родината си в трудните за нея времена.

В Петербург работи за подобряването на отношенията между България и Русия. Успява да организира изпращането на различни видове помощ на българските войски и новозавоюваните територии. Спечелва обществените и политическите настроения в Русия за българската кауза. Рязко се влошава положението му на пълномощен министър в руската столица след правителствената смяна на Ив. Ев. Гешов със С. Данев. Точно по това време той усилено работи за арбитраж между България и Сърбия пред руския цар, но нарушаването на нормалната комуникация между посланика и правителството не му позволяват да реализира идеите си за постигане на траен и благоприятен мир за България. След започването на Втората Балканска война Бобчев попада в немилост пред руските политически кръгове и подава оставката си на 13 август 1913 г. На 12 септември 1913 г. заминава за Виши да лекува разклатеното си здраве.

След завръщането си от Петербург Бобчев продължава активния си политически живот до 1922 г., когато е репресиран от тогавашната българска власт. След тези събития, огорчен, но и в напреднала възраст, той слага край на кариерата си на това поприще. Като активен политик през няколко десетилетия еленчанинът, трупал опит в османската столица юрист, български патриот, и руски възпитаник успява да наложи мнението си по преобладаващата част от проблеми, които са от професионалната му компетентност и оставя трайна дияра в българския политически живот от края на XIX и началото на XX в.

4. Обществена дейност. Нея С. С. Бобчев счита за свой дълг, тъй като смята себе си за „изтъкната личност”, а „изтъкнатите личности” трябва – според него – да са и дейни общественици. Централно място в тези му изяви заема Славянското дружество в София. Самото дружество се активизира едва след като Бобчев го оглавява и се превръща в нещо като негов двигател. В тясна връзка със славянските му възгледи и изследванията му в областта на историята на правото, както и с публицистичните му занимания и родното му място, трябва да се разглежда дейността му в други организации. Той членува в Юридическото дружество, Дружеството на българските публицисти, Еленското дружество в София и др. Водещ принцип, който защитава в работата си във всички обществени организации е славянското единство, изразено чрез идеята за културното обединение на славяните. Благодарение на обществената си дейност Бобчев създава много контакти и чрез тях успява да популяризира идеите си.

Успява и да се наложи като водеща фигура в славянския свят. Той споделя възгледите на панславизма и неуморно работи за културното и икономическото сближаване на славяните. Трескавият си начин на работа прилага във всички организации, в които участва. От друга страна Бобчев разбира значението на обществената дейност като трамплин, който да му осигури престиж в обществото. Той умело се възползва от тази функция и благодарение на контактите, които е придобил като общественик, съумява да реализира и свои политически и научни възгледи. Поради тази причина обществената дейност на Бобчев не бива да се разглежда изолирано от неговата научна и политическа работа, а като неразривно свързана с тях.

5. Научно-организационна дейност. Заниманието с наука неизменно съпътства живота на С. С. Бобчев, въпреки постоянната му натовареност. Главното му внимание е насочено към историята на българското и славянското право, но има изследвания и по българската и световната история, черковното право, търговското право и др. Любопитството му се заражда в детските години, но основните научни интереси се оформят по време на следването му в Москва, когато се захваща с изследвания върху история на правото. Бобчев продължава диренията си и след като се установява в Пловдив, и като емигрант в Одеса, а така също и след завръщането си от емиграция.

Показателна е институционалната рамка, в която реализира научните си изяви. В България той е избран за член на БКД, по-късно БАН, председател на Философско-обществения клон, преподава в Софийския университет, а в последните две десетилетия от живота си е водещата фигура в новосъздадения Свободен университет в София. Участието на Бобчев в тези три институции го превръща във водеща и влиятелна фигура в научните среди в България. Като учен той е популярен и извън страната. Поради тази причина научните му възгледи и научно-организационна дейност са обект на проучване от редица негови съвременници и по-късни изследователи.

Докато в БАН има предимно административни задължения, в Софийския университет Бобчев е зает най-вече с наука и преподаване. В университета той постъпва като утвърден учен и остава в него до дълбока старост. В центъра на вниманието му е Историята на българското и славянското право. Дисциплина, която пръв започва да преподава. Благодарение на принадлежността си към висшето училище популяризира научните си постижения и се опитва да създаде своя собствена научна школа, която да изследва историята на правото. Член на Ефорията по

завещанието на Евлоги Георгиев, Бобчев се стреми да помогне за благоустрояването на университета.

Последните двайсет години от живота си обвързва със Свободния университет (Балканския блискоизточен институт) в София. Професор С. С. Бобчев е и основният инициатор за създаването му. Целта му е да се осигури работа на учените от бялата емиграция, които пристигат в България. Със създаването на подобен род училище той се надява и да се задоволят практическите нужди на страната от подготвени кадри, които да помогнат на държавата да се справи с тежката икономическа и политическа ситуация, в която е попаднала след Първата световна война. Бобчев смята, че чрез насърчаване на сътрудничеството на родината му с държавите и от Балканите и Близкия Изток България ще може да разреши благоприятно натрупалите се проблеми. Той чувства Свободния университет като свое дело. Бори се за налагането му като престижно висше училище. Не случайно го счита за „третия разсадник” на науката в България след БАН и Софийския университет. Старае се да издигне репутацията му на научен център на световно ниво, като изгражда обучението в него според водещите в областта учебни заведения в света. И до края на живота си яростно защитава Свободния университет от противниците му.

През годините на своето академично и научно развитие Стефан С. Бобчев се очертава като авторитетен учен в областта на историята и правото. Той събира и публикува редица исторически извори, пише изследвания по история на правото, търговското право, черковното право, българската, регионалната и световната история. Твори и в много други сфери на науката. Трудовете му придобиват широка известност в научните и обществените среди. Тази популярност се дължи на стремежа на Бобчев да пише на достъпен език, на популярни теми. В научните

си изследвания той не се страхува да налага свои тези и да влиза в спор с други учени, за да защити възгледите си. Веднъж убеден в своята правота, ученият не се колебае да употребява хипотезите си като сигурни научни изводи. Благодарение на тази му способност той е автор на редица научни схващания, които се приемат за сигурно установени и до днес тежат на своето място в съответната област.

Проучванията на Бобчев винаги са подкрепени с много извори и литература на различни езици, които авторът владее. Винаги представя научните конструкции на опонентите си, за да може след това аргументирано да ги обори, ако не е съгласен с тях. Като прилежен учен, Бобчев си създава маниер на работа, който следва през годините. Внимателно планира темите, които ще разглежда. В личния му фонд са запазени работни планове за години напред. Той избира да работи по теми, които са актуални за обществото от съвременната му гледна точка. Събира материали за тях в отделни тетрадки и добавя собствените си размисли. Прави впечатление, че бележките му винаги са на езика на оригинала. За достъп до извори и литература ученият създава мрежа от сътрудници, които му доставят нужната информация или му помагат при писането. Освен чрез контактите си, нужната информация си набавя от научна литература, пресата и научни експедиции в страната и чужбина. Събраното прилежно подрежда в личния си архив. По този начин успява да съхрани за поколенията редица паметници, а така също и сведения, които биха се изгубили с времето. Така, след като е натрупал и систематизирал достатъчно материал той има пред себе си почти готово съчинение, което в последствие оформя. Благодарение на научните си занимания и изследвания, както и на факта, че членува в редица научни учреждения и работи за множество научни

издания, Бобчев се превръща в търсен сътрудник за редица утвърдени в науката имена. Обръщат се към него и млади учени, които дирят подкрепа в научното си развитие. Все факти, които показват любопитство, отзивчивост и отчасти обясняват наличието на стотиците му научни връзки.

Втората глава от дисертацията е за **историческите възгледи**. Двете и части са обособени в съгласие с тематичния обхват на Бобчевите съчинения. Четирите параграфа на първата – представят вижданията за **развитието на българите**, а втората част разглежда възгледите учения за **общата история**, пак в рамките четири параграфа.

През целия си съзнателен живот по един или друг начин С. С. Бобчев се занимава с история. Началото е още в детството му в Елена, когато прави опити да напише сам история на българите. Историческите знания са застъпени и в ръкописния вестник „Утро”, който малкият Стефан издава в родния си град. Продължението е в Цариград, Одеса и нататък, когато вече се е доказал като политик, издател и учен. Многобройно е писменото и устното му историческо творчество, независимо по какъв повод е създадено. Историческите му интереси са от най-различно естество. На първо място трябва да се поставят изследванията му по история на правото, но не бива да се пренебрегват и заниманията му с други видове историческо познание. Хронологичният обхват на диренията му се простира от дълбока древност до неговата съвременност. Тематиката му също е обширна. Повечето му исторически съчинения са плод на конкретна друга цел и са далеч от научното изследване, но независимо дали пише учебник или някакъв популярен текст, Бобчев винаги използва добре известни на обществеността данни, като привнася и своето собствено мнение.

Заниманията му с българска история са тематично всеобхватни, като почти няма тема от българското минало, по която да не е изказал своето мнение. Текстовете му могат да се подразделят на няколко групи. На първо място са съчиненията, в които представя цялостното историческо развитие на българския народ от древността до неговата съвременност. В тази група влизат писаната през 1867 г. история на българите и учебниците му по българска история, базирани на труда на К. Иречек „История на българите”, чрез които непосредствено след Освобождението Бобчев се превръща във водещ автор на учебници по българска история и благодарение на това влияе на поколения българи. Втората група са трудове, посветени на конкретен исторически въпрос, като акцентът се поставя върху теми със силен емоционален заряд за времена, в които българското развитие е във възход или теми, които пряко засягат дейността на Бобчев в качеството му на историк на правото, общественик или политик. Трета група съставят биографичните му текстове за хора, с които си е сътрудничил или за личности, оказали влияние върху неговото развитие и важни, според автора, за българската историческа памет. Целта на биографичните текстове е да се създаде определен образ на изследваното лице, който да се наложи в обществото. Така Бобчев се нарежда сред крупните български историци, макар повечето му съчинения да имат по-скоро научно-популярен, отколкото строго научен характер.

1. Записки по българска история 1867 г. е първият засега известен опит на автора си да състави цялостно изложение върху българската история и датира от месец юли. Тогава четиринадесет годишният Стефан е помощник учител в местното училище и издава ръкописен вестник „Утро”. Все занимания, нетипични за възрастта му, от

които можем да съдим за амбицията и любовта към книжовността и обучението.

Бобчев предава по глави българското развитие от първите данни в историческите извори до съвременните му български чети. Не споменава какви извори използва за написването на текста си, но в следствие на заниманията си като помощник учител, списването на вестник и желанието му да продължи обучението си, чете много и всичко, до което се добере. Затова може да се съди, че за по-ранните периоди разчита на излезлите исторически съчинения до момента. За по-близките му времена очевидно използва като източници вестниците, които се получават в Елена, защото от тях черпи информация за материалите в „Утро”. Опира се и на местни устни разкази, когато описва епизоди от Еленската история. Мнението му за събитията, на които е свидетел е базирано на лични впечатления. Изложението е стегнато.

Записките, писани през 1867 – 1868, са кратък разказ за развитието на българите през вековете. Авторът им накратко проследява и коментира важните исторически събития, като набляга на силните моменти от българското минало. Бобчев допуска много фактически грешки, но като цяло съчинението не се отклонява от традиционните схващания за развитието на българите, които са популярни през периода. Фактът, че едва четиринадесет-петнадесетгодишен се захваща с писането на българска история, показва голямата ерудиция и самочувствието, което притежава. Не на последно място трябва да се отбележи, че в съчинението има много идеи, които в следствие ще бъдат развити, както и въпроси, по които мнението на Бобчев ще се промени коренно, какъвто е случаят с отношението му към Русия и ролята и в българската историческа съдба.

2. Учебници по българска история. При заселването си в Източна Румелия Бобчев се заема да създаде курс по българска история и да го издаде като учебник за българските училища. Авторът оценява труда на Иречек като преврат във възгледите за българска история, който прави старите учебници неизползваеми. Да подпомогне българското образование и да припечели – това са намеренията му. Така се появява неговата преработка на Иречековата „История на българите”. Този учебник може да се приеме като основен източник за разбиране отношението на С. С. Бобчев към българското минало и българската история.

През 80^{-те} години на XIX в., когато е около 30-годишен, макар и да твърди, че само приспособява историята на Иречек към програмите за училищно обучение в Княжество България и Източна Румелия и да скромничи, че не е допринесъл много, а че само превежда директно, Бобчев всъщност ползва и други източници при написването на учебника. Той не е уверен в качествата на труда си, но приема, че за да достигне европейското равнище, трябва да минат няколко издания. С годините трудът му претърпява три издания и всяко от тях е съобразено с нуждите на българската училищна система към времето, в което излиза. Разработва и варианти – по един за средните и за началните училища. С учебникарските си изяви С. С. Бобчев успява да се превърне в популяризатор на историята на българите сред самите българи в годините непосредствено след Освобождението. Идеите, които лансира се радват на добър и широк прием в обществото и поради факта, че се разпространяват във всички степени на българското училищно образование. Много от сведенията, които дава, остават в обръщение и след като учебниците му излизат от системата на българските училища.

3. Други съчинения по българска история. В различни други текстове Бобчев се занимава с отделни проблеми, които обхващат хронологично цялото развитие на българите. Те са предимно за българското Средновековие и Възраждане, като преобладават съчиненията посветени на княз Борис, цар Симеон и Освобождението.

3.1. Средновековна българска история. Три теми особено вълнуват Бобчев: произходът на българите, управлението на княз Борис и времето на цар Симеон.

Когато разглежда въпроса за произхода на българите, Бобчев винаги застъпва тезата, че славяните са болшинството от българския народ, а на аспаруховите българи гледа, като на „дружина от 5000 човека“, която изиграва ролята на държавообразуващ елемент, без след това да влияе върху българския народ. Това му схващане произтича от съществуващата литература, която използва за написване на общите си текстове за българската история и от обществените му ангажменти на председател на Славянското дружество в България.

В темата за управлението на княз Борис се открояват два акцента. Първият е управлението на самия княз Борис, което разглежда откъм правно-историческата му страна, а втората е делото на Св. Св. Кирил и Методий, което оценява като общославянско дело.

Третата тема е управлението на цар Симеон. Бобчев отново съчетава обществените си ангажменти с научните си интереси. Във връзка с отбелязването на хилядагодишнината от царуването на цар Симеон, през 1927 г. пише обширна студия, части от нея публикува и в отделни текстове. Смята, че личността на българския владетел трябва да се разглежда в контекста на епохата, за да се разбере истинският и характер. Историческото развитие на България през царуването на Симеон и баща

му княз Борис ученият оценява като изключително поучително за съвременния му български народ. Представя средата, в която управлява царят: разглежда политическата обстановка в България и съседите и по това време. Запознава читателите с личността на владетеля. На този фон проследява и тълкува деянията и целите му, погледнати откъм действащото тогава право и възможностите, които се откриват пред България на международната сцена при реализация на планове на цар Симеон. И фаворизира личността и действията на царя. Твърди, че целият си живот Симеон е посветил на идеята да издигне България и да я превърне в обединителен център за славяните, като в същото време покори и Византия.

На съчиненията на Бобчев по обща история на Българското средновековие е добре да се гледа като на текстове, които имат научен и популяризаторски характер. Написването им винаги е свързано с някакъв обществен интерес към дадената тема. Авторът им подхожда към тях като учен, който се опира на извори и литература, но от друга страна винаги цели да извлече, дори и пресилено, поука в съзвучие с обществения интерес, която да изложи пред съвременниците си. Той не въвежда в обръщение нови данни, а дава различно тълкуване и споделя своето мнение по конкретните въпроси.

3.2. Българско възраждане. И тук Стефан Савов Бобчев съчетава научните си интереси с обществените и публицистичните си ангажменти, за да изрази своето виждане по вълнуващите го проблеми на Българското възраждане. Хронологично погледнато диренията му обхващат цялата епоха, но като акценти се открояват темите за българския черковен въпрос, Руско-турската война и Освобождението. Изследователят представя проблемите на базата на лични впечатления и съгласно

обществените си възгледи, като ги подкрепя с извори и литература. Част от съчиненията му имат научен характер, но повечето от тях са публицистични и целящи да запознаят обществото с определени проблеми, които оценява като актуални. Публицистичните му текстове са базирани на научните му съчинения. Схваща Възраждането като процес, който протича благодарение на усилията на целия народ.

Българският черковен въпрос е епизод от епохата, върху който Бобчев се спира освен в общите си текстове, и в специални съчинения по проблема, а така също събира и много извори за него. Той набляга предимно на два момента – значението на фермана, с който българите получават самостоятелна черква и отношението на Русия и участието и в българските черковни борби. Ученият разглежда борбата на българите за самостоятелна черква като светска, чрез която се цели да се създаде легитимна институция, която да защитава политическите и стопанските им интереси. Тези цели са постигнати чрез създаването на Българската екзархия. Поставяйки на светска основа черковната борба, той твърди, че Русия не пречи на стремежа на българите да имат своя самостоятелна черква, а дори помага за това. Мнението на Бобчев по въпроса е изцяло в съзвучие с духа на времето, в което живее и с възгледите му за отношението между Русия и българския народ.

С Руско-турската война от 1877 – 1878 г. и Освобождението на България С. С. Бобчев се захваща още докато е емигрант в Букурещ по време на войната и не престава да се занимава с темата почти до края на творческия си път. Авторът представя събитията като акт, в който славяни се притичат на помощ на славяни от братски чувства, за да осъществят българския държавен идеал.

Към историческото творчество на Бобчев върху Възраждането се причисляват и съчиненията му за град Елена. В тях ученият осветлява историята на родния си край и се стреми да го покаже като селище, което е отстояло българския си облик през вековете и е допринесло много за развитието на българското стопанство и образование през Възраждането. Тези му текстове го превръщат в един от основните изследователи и популяризатори на историята на Елена, чийто съчинения се използват от съвременни нему и по-късни автори.

3.3. Източна Румелия. През творческия си път Бобчев неколkokратно се спира на историята на Източна Румелия. Описва областта като чисто българска. Смята, че побългаряването и е постигнато благодарение усилията на българската част от населението. То е в резултат на чисто законни усилия, като не са нарушени международните договори и вътрешното законодателство. Освен изворите, които използва, Бобчев споделя и личната си гледна точка на очевидец и участник в събитията. Последното неминуемо се отразява на оценката на учения за описваните събития и факти, която е изключително позитивна.

Бобчев представя Съединението като държавен преврат, инспириран от група противници на Народната партия в Източна Румелия, които постепенно увличат със себе си народа и управляващите в Княжество България. То е прибързан акт, несъобразен с международната обстановка. Така според автора се подменя истинския идеал за обединение на българските земи и се изпуска шанса всички българи да се съберат в една държава. Бобчев се обявява в защита на Съединението, но не приема начина, по който то е извършено.

3.4. История на българския периодичен печат. Основното му съчинение в тази проблематика е неговият

„Преглед на българският печат (1844 – 1894)”, който е написан по повод петдесет годишнината на българската журналистика и честване паметта на основателя и Константин Фотинов. Текстът е завършен за този етап от проучванията история на българската журналистика, базирана на личните спомени на Бобчев за развитието и, трудовете на А. Теодоров-Балан „Български книгопис”, Ю. Иванов „Български периодичен печат” и броевете на всички издания, които са му достъпни. „Прегледът” е едно от първите съчинения по темата. Макар и писано набързо, то предава отчасти мнението на автора си за българските периодични издания и тяхното влияние върху развитието на българското общество. Според Бобчев българската журналистика е един от факторите на Българското възраждане и част от модерния печат, наложил се след Френската революция. Възрожденската преса пропагандира българските стремежи и по този начин спомага за осъществяването им. Изследователят определя развитието ѝ в няколко периода, като за хронологически ориентир избира събития, които не са пряко свързани с издателската дейност. Първият период е от създаването на печата до разрешаването на черковния въпрос. Основната водеща нишка тогава е да се помогне на българските черковни борби. Като следващ етап определя времето от постигането на черковна независимост до Освобождението. Тогава водеща идея за печата е патриотизмът. Разглежда занимаването с издателска дейност като дело на български патриоти, целящи да пропагандират и защитят българските идеи, а не да печелят от дейността си. В отделна глава представя българския печат извън границите на Османската империя и го оценява тези издания като революционни. Последните две глави от съчинението са посветени на следосвобожденската периодика. Макар и със схематичен

и хронологичен характер, текстът показва, че авторът му вижда ролята на българската преса предимно като обществен коректив, а не само и единствено като политически печат. Все пак, поради липсата на времева дистанция, авторът се въздържа от крайни оценки. Съчинението налага Бобчев като изследовател на българския периодичен печат. Той самият продължава да следи развитието му и да го представя на страниците на своите издания в обобщителни рубрики, както и в отделни статии. Опитва се и да реализира възгледите си за развитие на българския периодичен печат чрез действията си в народното събрание и обществото.

4. Биографии на българи. Голяма част от творчеството на Бобчев е свързано с писането на биографични очерци за лица, за които смята, че хората в България трябва да знаят и помнят. Разказва за личности, чиято дейност се простира в различни сфери на науката, образованието, политиката, обществото, духовността, правото и т. н. Това, което ги обединява е, че по различен начин работата им се преплита с тази на С.С.Бобчев или оказва влияние върху неговото развитие. Той пише по повод на отбелязване на годишнини, смърт или за да бъдат напомнени делата им, тъй като смята, че споменът за тях заслужава да се съхрани за поколенията. Интересът му към биографичния жанр отново датира от студентските му години в Москва.

4.1. Биографии на българи, свързани с правото. Бобчев създава специална серия от статии, в които представя първите български юристи. Началната серия „Ликове на първи български юристи” се състои от 12 статии. Текстовете са публикувани в „Юридически преглед” през 1930 – 1931 г. и са за първите българи с юридическо образование. След това обхватът е разширен и включва лица, които по стечение на обстоятелствата, без

да имат специално юридическо образование, са работили в българската правосъдна система и така са спомогнали за формирането на българското правосъдие непосредствено след Освобождението. Извън тези поредици от статии, по различни поводи Стефан С. Бобчев пише отново за същите хора. Сред представените са Гаврил Кръстевич, Марко Балабанов, Петър Оджаков, Константин Стоилов, Георги Груев, Иван Павлов Герджиков и др. Всички дейци от очерците са близки на автора по професионални или лични причини. Това прави изложенията му особено ценни от гледна точка на информацията, която се съдържа в тях, защото голяма част са писани основно по собствени спомени. В същото време оценката за определени личности, особено близки до Бобчев, е силно идеализирана и изкривена, което създава погрешен образ, разминаващ се с представата на обществото и с действителността, но останал след това в последващи изследвания.

4.2. Духовни лица. Сред представените са Св. Иван Рилски, Иларион Макриополски, Антим I, както и свещенослужители, които живеят по времето, в което Бобчев твори и с които той има контакт, независимо дали на приятелска или професионална основа. Ученият дава много висока оценка за ролята на духовенството в българското развитие. Той схваща ролята на българското духовенство за развитието на българите предимно откъм светската и страна, защото смята, че българската черква и в частност духовенството е неразривна част от българската държавност.

4.3. Биографии на български обществени дейци преди и след Освобождението. Бобчев пише за хора, които смята за недостатъчно известни и в резултат недооценени. Според него тяхната дейност е допринесла за националното развитие и затова се стреми да я популяризира. Така се получава обширен набор от

биографии, в които изгражда определен образ на важни според него лица.

4.3.1. Георги Раковски. Стефан С. Бобчев многократно разчита на съчиненията на българския патриот в качеството си на читател и учен – черпи исторически извори, проучва Раковски и го оценява като един от първите изследователи на българското обичайно право и историята на българското право. Революционерът е от факторите, оказали силно влияние върху формирането на Бобчевата личност и на професионалиста в него. Оценката му е, че животът и делото на Раковски са добре изследвани и познати, че неговите трудове се радват на голяма известност сред българския народ още приживе на автора им. Популярността особено нараства, след като са забранени от османските власти. Поради тази причина не пише общи биографии за Раковски, а търси сфери от живота му, които не са осветлени – представя го като учител, правист и публицист. Така професорът дооформя образа на Раковски чрез редица нови документи и тълкуване на известни факти в нова светлина и надгражда над вече известното.

4.3.2. Райко Жинзифов. Бобчев се чувства длъжен да положи началото на изследванията върху живота и книжовната дейност на Райко Жинзифов, защото въпреки изключителната му популярност сред българите приживе, след смъртта му не е изследван и малко се знае за него. Цел, която постига. Изграденият от него образ е на влиятелен общественик, чиято публицистична и книжовна дейност позволява на руското общество да се запознае с българските черковни борби.

4.3.3. Любен Каравелов. Един от видните дейци, които са оформили облика на Българското възраждане – така го вижда С. С. Бобчев от първите си проучвания до края на живота си. Особено набляга на публицистичната

му дейност и по-малко на жизнения път и останалото му творчество. И се нарежда сред първите и постоянни изследователи на живота и делото на Каравелов.

4.3.4. Петко Рачов Славейков. Бобчев и П. Р. Славейков са си близки от край време, защото поетът е приятел на Бобчевото семейство и оказва влияние върху развитието на младия Стефан чрез творчеството си и чрез прякото общуване. Авторът на биографията е един от първите започнали да изучават дейността на Славейков и така да формират представата за него в обществото и науката.

Ученият проследява живота на книжовника и го систематизира по етапи. Малкият Петко бил будно дете, което се оформя благодарение на водещите български общественици на периода и основно благодарение на История Славянобългарска. Бобчев споделя тезата, че Славейков се появява на обществената сцена сравнително млад и в период, в който се оформя Българското възрождане. Чрез дейността си той спомага за изграждането на епохата. Определя го като първи български поет, който успява да премине от народното творчество към художественото. Бобчевият Славейков намира и верния път да бъде чул от българския народ, като „принизява” езика си до народния. Важна изследователска заслуга в този труд е определянето на 60^{-те} години на XIX в. като най-силния публицистичен период от живота на Славейков. По-късно тази констатация остава в науката като „периодът Славейков”. Основната дейност на П.Р.Славейков, която е оценена като най-ползотворна и влиятелна е публицистичната. За Бобчев влиятелния мъж от детството и младостта му и по-късният съратник е честен човек, който се придържа към своите идеали и непрестанно работи за тях. В тях ученият търси причините

за неуспеха, както го определя, на Славейковата политическа кариера след Освобождението.

4.3.5. Други биографични трудове. С. С. Бобчев е убеден, че българите трябва да познават живота и делата на изтъкнатите си личности. Поради тази причина пише за дейността на всички дейци на Възраждането от Паисий насам, без да ги класифицира. Разглежда живота на Драган Цанков, Григор Начович, Ив. Ев. Гешов, Михаил Маджаров, Йоаким Груев, Найден Геров, Кръстьо Иванов Мирски, д-р Г. Янколов, Пандели Кисимов, Марин Дринов, Иван Вазов и др.

Втората част на втора глава е посветена на Бобчевите виждания върху **общата история**. В живота му се открояват два периода, в които той усилено се занимава с **историческа тематика, която не засяга българите**. Първият е престоят му в Цариград, а вторият като директор на Свободния университет и председател на Славянското дружество. Голяма част от съчиненията му са публикувани, но немалко от тях са ръкописи, намиращи се в различна степен на завършеност и съхранявани в личния му фонд. Тези дирения на Бобчев го представят като учен, занимаващ се с обща история и имащ свои собствени възгледи по тематиката.

1. Най-нова политическа и социална история на света. Времето, с което се занимава общата история, според Бобчев се простира от Френската революция до съвременността му. Той приема периода за незавършен. Периодизира според събитията в Европа и по-специално във Франция и Германия. Представя добре известни факти и коментира конкретните проблеми на новата история. Повествованието върви по проблеми и след това хронологично, като на места конструира цели исторически епизоди около водещи личности. Авторът поставя акцента си не толкова върху разкриването на конкретните

исторически факти, колкото върху тяхното тълкуване и значението им за последвалите събития. Затова текстовете на Бобчев, освен като исторически, трябва да се възприемат и като геополитически анализ, базиран на световната история от Френската революция до времето на писане. Авторът пише като юрист и подробно анализира и оценява държавното устройство на разглежданите страни. Повлиян от времето, в което твори и собствените си възгледи, винаги изтъква като добри демократичните ценности, заложили в държавното управление. Единственото изключение, което си позволява от това правило е при представянето на развитието и устройството на Русия. Набляга и на отделни събития, които нямат толкова голямо значение за световното историческо развитие, но от регионална и национална гледна точка са важни.

2. История на славянските народи. Бобчев се представя като историк на славянските народи най-вече с текстове, които имат за задача да защитят позициите и възгледите му по съвременното състояние и бъдещото развитие на славянството. Тези схващания са формулирани на базата на исторически сведения и на съвременната му политическа обстановка. Съчиненията имат предимно популярен характер и авторът им може да се счита за популяризатор на славянската история, но не и за неин изследовател. Поради преднамереното използване на исторически сведения за политически и обществени нужди тези текстове трябва да се възприемат и като тенденциозни и необективни. В тях ученият Бобчев отстъпва водещото си място на политика, общественика и публициста Бобчев.

3. Балканско-Ближкоизточна история. Работата върху нея има за задача на базата на исторически данни да запознае читателите с мнението на академика по определени проблеми на настоящето му. Той разглежда

двата региона като близки на българите и затова смята, че те трябва да се запознаят с историческото им развитие, за да може да се създаде сътрудничество – няма бъдеще без познаване на миналото. Бобчев не представя нови данни и не въвежда в употреба нови исторически тези. Текстовете му почиват основно върху сведения от актуални вестникарски статии.

4. Биографии на чужденци. Голяма част от съчиненията на Бобчев, които се отнасят до общата история са с биографичен характер. В тях той представя живота и дейността предимно на славяни и хора свързани със славянството, но в отделни съчинения се занимава и с личности, които е сметнал за удачно да почете и чиято дейност няма толкова пряка връзка с научните му занимани. Повечето от статиите са с юбилеен характер или са некролози и трудно се подават на систематизация. В тях дава оценката си за разглежданата личност; представя живота, научната и обществената и дейност, след което търси мястото и в развитието на науката. Накрая представя значението на личността за българите или славяните. С течение на годините биографиите, създадени от Бобчев нарастват и заемат значителна част от неговото историописно творчество. Сред предпочитанията му се открояват Валтазар Богишич, Ф. Ф. Зигел, М. М. Ковалевски и др.

Съчиненията на Бобчев по общата история нямат характер на чисто научни изследвания, нито пък той има подобна претенция. В тях демонстрира умението си да работи с исторически свидетелства, за да защити определени становища по въпроси, засягащи съвременността му. Използва историческите извори с учебни цели и за да запознае читателите си с мнението си по определен проблем на деня, както и да подкрепи тезите си. Коректен е и спрямо използваната литература и извори

по въпроса. Почти във всички текстове има подробни списъци на източници – съчинения на други учени или вестникарски материал. В много редки случаи, предимно за биографии, ученият се позовава и на свои спомени. Хронологично изследванията обхващат изключително голям период от време, който се простира от древността до съвременното на Бобчев. Тематичният обхват също е много голям, но акцентът е поставен основно върху проблеми на славянския свят или теми, които засягат българите, какъвто е случаят с историите на съседните на България страни и на Близкия Изток.

Историческите текстове на Бобчев показват широката му осведоменост по различни теми и умението му да формулира конкретни тези, базирани на определени исторически факти.

В **третата глава** от дисертацията, в рамките на пет параграфа, с подпараграфи, са представени **правно-историческите възгледи** на Стефан Савов Бобчев.

Той е учен, който се е утвърдил преди всичко в областта на историята на славянското и българското право. Общо погледнато, мнението, което се налага за историко-правните занимания на Бобчев е, че той създава Историята на българското право като наука. Успява да изгради свои последователи, които да продължат дейността му и да събере широка изворова база за по-нататъшни проучвания. В голямата си част тезите, които налага са валидни в науката и днес. Възгледите му са проследени според систематизацията, която е създал изследователят при представянето на старобългарската правна история. Така се разкрива и отношението на учения към историята на славянското право. В случая те се припокриват, тъй като той приема, че българската правна история е част от славянската.

1. Основни съчинения по история на правото.

Няколко книги – монографии, учебници, христоматии – са представителни за интересите и постиженията на С. С. Бобчев. Повечето са издадени на български език, някои в съкратен вариант на сръбски, френски, руски, английски, чешки. Други не виждат бял свят и остават в ръкописен и/или машинописен вариант. Обикновено те винаги обобщават по-ранни негови изследвания. Сред тях са: „Старобългарски правни паметници” (1903), „Българската челядна заедница” (1907), „История на Старобългарското право” (1910), „Съкратен учебник по историята на българското право” (1919), „История на българското право: публично и частно” (1924), „Държавноправния и обществен строй в България през време на османското владичество” (1937) и др.

2. Основни съчинения, засягащи обичайното право. Обичайно правните изследвания на Бобчев се разделят на две групи, съгласно предмета на изследване. В първата са юридически обичаи. В нея попадат програмите му за събиране на юридически обичаи и съчиненията върху тях. Втората група обема дейността му по събиране и изследване на български юридически пословици. Така Бобчев се стреми и успява да създаде масив от извори за историята на правото и запазва за поколенията ценни сведения за правния бит на българите.

2.1. Юридически обичаи. Дейността си около събирането им Бобчев схваща като част от цялостното изучаване на народните умотворения и призовава българската държава да уреди събирането на юридически обичаи. Според него чрез тези извори се обогатява картината на славянското народно творчество.

2.2. Юридически пословици. Със записването на юридически пословици Бобчев се захваща сравнително късно, през 20^{-те} години на XX в., а част от съчиненията по

темата публикува през първата половина на 30^{-те} години на века. Той смята пословиците за втората голяма съставна част на българското обичайно право след обичаите.

3. Историята на правото като наука. Името на науката според Бобчев трябва да е История на правото, като по-широко понятие, а не История на законодателството. Така ученият включва в обхвата и различни видове правни норми, и техните източници. Според него тази наука има две съставки – историята и правото. Развитието на правото трябва да се представя по отрасли и институти и след това хронологически.

4. Източници по история на правото. Всички паметници, в които може да се намери изложение за действащото в дадено време право – така разбира Бобчев проблема с изворите и това го нарежда сред модерните историци, за които „извор” е всичко, което може да покаже каквато и да е човешка дейност.

5. Отрасли на правото. При представянето на историята на правото Бобчев следва тематичните отрасли на правото, а не хронологическия подход. И обема напълно историята на старобългарското право. Първо поставя Държавното, след него Съдебното, след което се занимава с Наказателното и Гражданското право.

5.1. Държавно право. Бобчев изследва правните аспекти на територията, населението и властта на Средновековна България. Така обхваща цялостния държавноправен живот на българите през средните векове.

5.1.1. Територия. За Стефан Савов Бобчев българската държава е образувание, което се формира по естествен път от намиращите се на полуострова славянски племена. Когато българите идват, те заварват изградено държавно образувание, в което родовите връзки между различните племена имат важно значение. Ролята на българите е, че успяват да прекъснат родовата връзка

между племената и да обединят областите под единна централна власт, за да създадат истинска държава. Академикът отъждествява думата „държава“ в старото българско право с „територия“. Според него територията на българската държава се мени през различните периоди от съществуването и, но като цяло земите между Дунав, Стара планина, Черно море и Тимок са неразделна част от нея и именно те съставляват нейната „ядка“. Самата държавна територия вътрешно се дели на по-малки териториални единици, наречени области. Те имат централен град, който изпълнява функциите на административен и военен център. Градовете са от аграрен тип, като в следствие от тях възникват градове с промишлени функции. В околностите им има села, които им се подчиняват и им осигуряват основния източник на доход. Селата се образуват на челяден принцип и в отношението си с външния свят са „юридически лица“. По-малки населени места са колибите и катуните, които са предимно скотовъдни поселища с временен или постоянен характер.

5.1.2. Население. За Средновековна България то е видно според етническия и социалния му състав. Основният етнос, който образува българския народ са славяните, докато българите са държавнотворчески елемент. Към тях се присъединяват и други етноси чрез асимилация и имиграция. В езическия период има три класи: боляри, свободни и зависими хора. След християнизацията към тях добавя и духовенството. Класите не са затворени съсловия и преминаването от класа в класа зависи само от качествата на самия човек.

5.1.3. Върховна власт. Изследователят определя формата на управление като смесена, защото приема, че в нея участие вземат владетелят, болярският съвет, а чрез народните събори и народът. Споделя възгледа, че

българската монархия никога не става абсолютна, а е ограничена от различни институции.

5.1.4. Органи на управление. Бобчев разграничава три нива, разположени вертикално едно над друго и взаимно зависими. Подразделя ги на: органи на централното управление, органи на областното управление; органи на селското управление.

5.1.5. Предмет на управление. Така са обозначени областите от живота на българското общество, които се ръководят от съответната степен на администрация. На първо място е военната дейност. След нея са полицейските функции на държавата и накрая финансите.

5.2. Съдебно право. Под това название Бобчев разглежда съдебното устройство (съдоустройство) и процес (съдебен ред, съдопроизводство) в българските земи през вековете.

5.2.1. Съдебна система. Ученият свързва възникването на съда с началото на човешкото общество. Извежда го от самосъда. Смята, че около него постепенно се оформят съдебните органи и се създават правила, за да може да се постигне независимост и легитимен характер. Появата на истински съд академикът открива в оформянето на задругата. За Бобчев първият постоянен съдебен орган е главата на задругата, който изпълнява съдебна функция, заедно със съвет. След оформянето на държавата тези функции преминават върху владетеля. Съдебната система се състои от два вида съдилища – духовни и светски. И в двата случая поставя на върха и органа, който притежава съответната власт, владетел или патриарх. Долното ниво определя по териториален принцип. За светския вид съдилища това са органите, които управляват съответната административна единица, докато за духовните съдилища, това е епископът на енорията. Извън йерархичния обхват на съдебната система

са посочени два вида специални съдилища. Първият е игуменският съд, чиято юрисдикция е неограничена по отношение на лицата и вида на делата в рамките на манастира. Другият е народният съд.

5.2.2. Процес. Определен е като елемент от съдебното право. Разграничени са три етапа в стария български съдебен процес: 1) викане и установяване на страните; 2) състезание на страните пред съда и представяне на доказателства за решаване на делото; 3) изпълнение.

5.2.3. Страни в процеса. Академикът приема, че понятието за страни в старото българско право е по-широко, отколкото в съвременното. Той допуска, че няма представителство на страните и затова по дадено дело пред съда се явяват цели задруги и общини.

5.2.4. Доказателства и доказателствени средства. Като най-старо, професорът изтъква божия съд или ордалията. След нея поставя клетвата, самопризнанието, свидетелски показания, писмени доказателства, рабошите, очната ставка и потерята и накрая анатемата.

5.2.5. Изпълнение на решението или присъдата. За край на съдебния процес Бобчев посочва изпълнението на решението или присъдата на съда. Смята, че съдът се счита за непогрешим. Стига до извода, че съществуват два начина за изпълнение, които старите българи приемат за естествени. Първият от тях е самото обидено лице да изпълни своята присъда, а вторият е двете страни да се разберат помежду си.

5.3. Наказателно право. Според Бобчев ръководно начало на старото наказателно право е степената на увреждането, което е причинено, а не мотивите, с които е извършено престъпното деяние.

5.3.1. Понятие за престъпление. Бобчев смята, че думата „престъпление” не е позната в старото българско право. Вместо нея, в обръщение са термините: пакост,

обида, зло. В тях открива схващането на престъплението като материална вреда. Постепенно към него започват да се добавят и мотивите за извършване на деянието.

5.3.2. Видове престъпления. Академикът ги разделя на: 1. престъпления против личността – престъпления против живота; престъпления против телесната неприкосновеност; престъпления против личната свобода; престъпления против честта; престъпления против частния имот; 2. престъпления против челядта и половата нравственост – разврат и блудство и престъпления против брака; 3. престъпления против държавата, в зависимост от това какво е нарушено – срещу целостта и съществуването на държавата; срещу живота на държавния владетел; против властта и наредбите и; 4. престъпления против черквата – светотатство; богохулство; оскверняване на гробища. Предложената от Бобчев схема на видовете престъпления е подробна и изчерпателна, като засяга всички сфери на живота, независимо дали са лични, семейни, държавни или духовни. Градира видовете престъпления, като започва от най-малко обществено опасните и достига до духовните такива, които счита за вредни за цялото общество.

5.3.3. Наказания. Според Бобчев целта на старите наказания е да се удовлетвори засегнатата страна. Определя това като несправедливо и вредно за обществото. Затова мисли, че те еволюират до обществено полезни като целта им е да имат превантивно значение. Обвързва еволюцията на наказанията с развитието на държавата. Разглежда отмъщението, откупа, глобата, тъмница, бой, конфискация, изгонване, членовредителни наказания и смъртно наказание. Извежда наказанията едно от друго, в зависимост от тяхната тежест, като приема, че взаимно се допълват. Извън изброените поставя духовните наказания, които разглежда като по-тежки от светските.

5.4. Гражданско право. Професорът го разглежда чрез лицата, правоспособността им, и различните видове граждански права, тъй като е преценил, че последните са възникнали в хронологическа последователност.

5.4.1. Субекти в старото гражданско право. Според Бобчев лицето е основата на гражданското право, защото то има власт над вещите, влиза в договори и задължения с други лица и задължения, продължавано е чрез правото на наследство. "Лице" за него е променливо правно понятие, което се развива заедно с правната система. Налага тезата, че в старото право няма понятие за физическо лице. Всяко такова се поглъща от общността, към която принадлежи и ръководителят и представя интересите му пред външния свят. Юридическите лица са тези, които са носители на граждански права. Разграничава четири вида юридически лица: 1) челядната задруга и родовият съюз; 2) черквите и манастирите; 3) градове, села и жупи; 4) държавата.

5.4.2. Правоспособност на лицата според старото българско право. Бобчев споделя мнението, че правоспособността на лицето се обуславя от факта на неговото раждане, но зависи от физическото и духовното му положение в обществото. Определя няколко фактора, които влияят върху това му качество: полът, възрастта, физическо и умствено състояние, поданство и социално положение.

5.4.3. Отрасли на гражданското право според старото българско право. Основните видове, които разграничава са семейното и наследственото, вещното и облигационно право. Най-голямо внимание обръща на семейното и наследственото право, което разглежда изключително подробно.

5.4.3.1. Семейно и наследствено право. Основна част от научните дирения на Бобчев в областта на историята на старобългарското право са свързани със

семејното право. Изследванията му се разделят на две големи групи. Първата обхваща начина на живот на българите като голямо семејство. Стефан С. Бобчев се нарежда сред водещите изследователи на челядната заедница. Другата група от проучувањата коментира нормативната уредба за склучувањето на брак и взаимоотношенијата во малкото семејство.

5.4.3.2. Вешно право. Во център на внимание е правниот режим за земята. Според Бобчев правото на сопственост и правото на владение се регламентират основно върху земята и движимите вещи, защото те са основни блага и лесно се идентифицират. Въпреки опита му да представи опростено нещата при разглеждането на различните вещни режими, ясно се вижда, че съставя сложна система на вещното старобългарско право. Той категоризира правото на сопственост и разяснява подробно различните вещни права.

5.4.3.3. Облигационно право. Бобчев отъждествява договорното право с облигационното. Според него то е най-късно възникналият вид. Свързва появата му с осветените и дадени под клетва обещания. Установява различни формални действия, които трябва да се извършат, за да се счита дадена сделка за склучена и тя да има правна стойност. Разграничава две категории: такива, които имат действително значение за изповядване на сделката и такива, които са символични и показват добронамереността на страните да изпълнят задълженията си. Бобчев доказва, че според старото българско право договорите имат формален характер. Относно сроковете изразява мнението, че те са обичайни или уговаряни по известни лични дни. Смята, че в обичайното право няма погасителна давност и след настъпването на падежа им задълженията са винаги изискуеми. Разглежда договор за

замяната, договорът за наем, договорът за заем, договор за залог, договор за поръчителство.

5.4.4. Българското гражданско право по време на османското владичество. Според Бобчев правният режим на българите по време на османската власт е съобразен с обичайно-правния начин на живот в задругата.

5.4.5. Българското гражданско право след Освобождението. Бобчев смята, че след 1889 г. Българското гражданско право постепенно се изгражда и крайната цел е да се създаде Граждански кодекс.

Изследванията на Стефан Савов Бобчев в областта на историята на правото и обичайното право са основополагащи за развитието на тези две научни области в България. Ученият започва работата си по тях по време на следването си в Москва и не ги продължава до края на живота си. Той изгражда историята на българското право на базата на стари правни паметници, юридически фолклор, религиозни правила и чужди законодателства. Не се притеснява да използва различни извори в зависимост от тезата, която се опитва да наложи и изискванията на сравнителния метод, чрез който разработва българската правна история. Във връзка с ограничения изворов материал изследователят съставя въпросници, които да подпомогнат събирането на юридически обичаи и по този начин да се осветли правният бит на българския народ и да се запазят нормите на обичайното право. Бобчев е силно ангажиран с работата си, отговорен е към нея и се опитва да покаже практическата страна на историята на правото и на обичайното право. Стъпил върху научните си изследвания, общественикът и политикът се опитва да реализира на практика научните си дирения. Той непрекъснато апелира към българските законодатели да се има предвид обичайното право при приемането на новото

българско законодателство. Така съчетава научните си дирения с обществения си и политически живот.

Като тематика изследванията на Бобчев в областта на българското право са съсредоточени основно върху старото семейно право. Основополагащи за науката са тезите му за задругата. Той също така се занимава и с история на държавното право и наказателното право. Малко засегната в творчеството му е историята на облигационното право, върху което ученият има откъслечни изследвания. Все пак Бобчев е първият изследовател на миналото на българското право, който има институционална подкрепа и успява да наложи вижданията си в академичните среди. Той популяризира своите възгледи и успява да създаде свои последователи в тази област. Повечето от тезите му за развитието на Българската правна история са актуални и днес.

В заключение, настоящата дисертация се стреми да даде сравнително пълен отговор на редица въпроси от живота и дейността на Стефан Савов Бобчев. Все пак текстът не претендира за изчерпателност, но разглежда основните етапи, възгледи и дейност на изследваната личност, както и Бобчевите постижения в областта на историята и правната история. Съществуват редица възможности за развитие чрез бъдещи изследвания. В текста само е засегната дейността на Бобчев в политическата и обществената сфера. Две области, от живота му, които заслужават да им се посветят отделни проучвания. Работата на публициста също заслужава самостоятелно внимание. Незасегнати в настоящия текст са възгледите му относно позитивното право. Като политик и учен той има свои собствени виждания върху развитието на съвременното му българско право и чрез дейността си се опитва да влияе върху формирането на българското законодателство, често пъти и успява.

Съществени са приносите му в областта на търговското право и устройството на българската съдебна система. Съществуват и редица текстове, в които юристът изказва мнението си върху други правни проблеми. Незасегнати в дисертацията са и приносите на Бобчев в областта на Черковното право, което по негово време е част от позитивното право. Набелязаните теми не изчерпват напълно перспективите пред настоящето изследване, а само отбелязват насоките, в които може да се проучват по-нататък разнообразните и плодотворни живот и дейност на Стефан Савов Бобчев. Към тях – въпреки приведените много примери – следва да се добавят и отношенията му с хората, с които активно е общувал. Изворите в тази насока са многобройни и многообещаващи. Чрез изследването им би се очертал по плътно образът на българския, славянския, балканския и общоевропейския човешки свят във времената откъм 60^{-те} години на XIX в. до 40^{-те} години на XX в. Времена, наситени с човешки усърдия.

Научни приноси

1. Проучен е целият личен фонд на Стефан Савов Бобчев в Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” в София.

2. Издирени и въведени в научно обръщение са извори за С. С. Бобчев от лични фондове и от фондове на институции, съхранени в Държавен архив – София и в Централния държавен архив – София.

3. Изработен е пълен животопис на С. С. Бобчев.

4. Изследвани са формирането на личността на С. С. Бобчев и професионалното му изграждане.

5. Разкрити са основните сфери на продължителната му и многообразна дейност.

6. Очертани са приносите на Стефан Савов Бобчев в областта на две науки, представителни за творчеството и възгледите му: История и История на правото.

Публикации по темата:

Първанов, П. Стефан Савов Бобчев и Иван Вазов. - В. Перушица: гласове от миналото, настоящето и бъдещето, Перушица, 2008, т. 8, с. 225 – 236.

Първанов, П. Стефан Савов. Бобчев и шестата редовна сесия. На областното събрание на. Източна Румелия. (дебати със стопанска тематика). - Икономика и управление, 2007, 3, с. 63 – 73.

Първанов, П. Списание „Българска сбирка” и Стефан С. Бобчев. - В. Перушица: гласове от миналото, настоящето и бъдещето, Пловдив 2011, т. 9 – 10, с. 181 – 188.

Първанов, П. Животът и дейност на Стефан Савов Бобчев в Източна Румелия. - В. Перушица: гласове от миналото, настоящето и бъдещето, Пловдив 2011, 9 – 10, с. 329 – 361.